

Diana Stolac, Jim Hlavač: *Riječki jezični krajolik*, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 2021., 200 str.

Autorski tim monografije *Riječki jezični krajolik*, koju je 2021. godine izdalo Sveučilište u Rijeci, čine jezikoslovka Diana Stolac, profesorica emerita Filozofskog fakulteta u Rijeci te Jim Hlavač, profesor Sveučilišta Monash u Australiji. Ova knjiga donosi detaljan uvid u jezičnu sliku grada Rijeke sačinjenu od brojnih jezičnih znakova te na taj način pomaže čitatelju, između ostalog, proniknuti u identitet grada koji teče. U sedam središnjih poglavlja autori donose iscrpnu analizu riječkog jezičnog krajolika te čitatelja upoznaju s teorijsko–metodološkim postavkama nužnim za razumijevanje ovakve sociolingvističke studije. Osim na hrvatskom, ova je knjiga objavljena i na engleskom i talijanskom jeziku kako bi, navode autori, bila dostupnija što široj publici.

Na samom početku, u *Uvodnom slovu* (str. 7–12), saznajemo što je bio jedan od poticaja za pisanje ove knjige – proglašenje grada Rijeke Europskom prijestolnicom kulture za 2020. godinu. Također, na ovom mjestu autori, svjesni moguće kritike, čitatelju upućuju napomenu o namjernoj stilskoj neusklađenosti poglavlja knjige. Naime, najprije je dana teorijska podloga u kojoj se znanstvenim stilom iznosi pregled razvoja jezičnih krajolika kao novije sociolingvističke discipline te metodološki postupci kojima se služi, a zatim slijedi analiza jezičnih natpisa u javnim prostorima Rijeke i okolice, pisana više znanstveno–popularnim stilom i popraćena bogatom fotodokumentacijom i komentarima. Budući da se zbog toga donekle odstupila od uzusa pisanja znanstvenih istraživanja, sami autori knjigu nazivaju svojevrsnom slikovnicom. Spomenuta fotodokumentacija okosnica je čitave analize jezičnog krajolika, a u njezinu prikupljanju sudjelovali su sami autori kao i njihovi brojni suradnici.

U prvom dijelu prvog poglavlja knjige, naslovljenom *Jezični krajolik* (str. 13–26) autori nas uvode u znanstveno istraživanje istoimenog lingvističkog fenomena navodeći njegovu općenitiju definiciju prema kojoj se jezični krajolik odnosi na ukupnost prepoznatljivih jezičnih oblika, bilo u urbanom, bilo u ruralnom prostoru. Termin *linguistic landscape* prvi je put upotrijebljen 1997. u istraživanju *Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study* Rodriguea Landryja i Richarda Y. Bourhisa, koji su proučavali jezik javnih znakova diljem Kanade, iako postoje i ranija istraživanja jezika u javnom prostoru koja bi se *post festum* moglo odrediti kao istraživanja jezičnog krajolika. Nadalje, u ovom se poglavlju prikazuje i promjena smjerova u kojima su se kretala znanstvena istraživanja jezičnog krajolika. Dok su se u početku proučavali uglavnom stacionarni jezični znakovi poput, primjerice, prometnih znakova, putokaza, naziva ulica, plakata i slično, sveopćim razvojem tehnologije i globalizacijom došlo je do uključivanja i dinamičnih multimedijalnih znakova u područje jezičnog krajolika, a koje u javnom prostoru nalazi-

mo na raznim videozidovima, svjetlećim reklamama, displejima itd. Da su granice proučavanog korpusa doista olabavljene, autori dokazuju navodeći da se istraživači jezičnog krajolika okreću proučavanju nekonvencionalnih jezičnih natpisa, primjerice, onima na vrećicama za kupovinu, vozilima pa čak i na ljudskoj koži (tzv. *skin-scape*). Sve se češće nailazi i na istraživanja zvukova u javnom prostoru pa se onda govori o tzv. *soundscapeu*. Čitavim se poglavljem provlači misao o interdisciplinarnim zahtjevima jezičnog krajolika, stoga je nerijetko, osim lingvističkih, u istraživanje važno uključiti i spoznaje drugih disciplina kao što su gospodarstvo, politika, grafički dizajn i mnoge druge.

Drugi dio prvog poglavlja, Hrvatski jezični krajolik (str. 27–36) donosi uvid u terminološku raznolikost u hrvatskim istraživanjima jezičnog krajolika. Osim upravo spomenutog, saznajemo da je jedan od češćih termina jezični krajobraz, koji se upotrebljava gotovo u istom značenju kao i jezični krajolik. Lingvistički krajobraz i jezični okoliš druga su dva moguća termina, no, kako navode autori, koriste se vrlo rijetko. Što se istraživanja jezičnog krajolika u Hrvatskoj tiče, autori u ovom dijelu daju pregled pojedinih istraživanja koja su se započela provoditi početkom 21. stoljeća. U njima je naglasak poglavito bio, odnosno još uvijek jest na proučavanju urbanih sredina ili određenih geografskih cjelina, pa tako nailazimo, primjerice, na studije o jezičnim krajolicima Zadra, Vjekoslava Ćosića i Ane Mahnić – Ćosić iz 2001., zatim Osijeka o kojem su pisale Tanja Gradečak – Erdeljić i Jadranka Zlomislić 2014. te o jezičnom krajoliku Nacionalnog parka Brijuni Renate Šamo i Line Pliško. Istraživanju se obično pristupa sociolingvistički, u kontekstu višejezičnosti ili je pozornost usmjerena manjinskim jezicima. Autori nam ovdje vrlo neposredno pozornost skreću i na radove jezikoslovke Ivane Grbavac i njezin nedvojbeni autoritet u ovom području. Osim toga, naglašavaju i činjenicu da se izrađuje sve više doktorskih disertacija na temu jezičnog krajolika, kao i da postoje istraživanja, izvorno u drugim granama lingvistike, u kojima se iz perspektive jezičnih krajolika mogu prepoznati dodirne točke i s ovim područjem.

Riječki jezični krajolik nekada (str. 37–48) naslov je drugog poglavlja, a u njemu nas autori provode raznim dinamičnim povijesnim razdobljima i događajima koji su ostavili neizbrisiv trag u riječkom javnom prostoru. Od ovog poglavlja nadalje autori započinju s analizom jezičnih natpisa u gradu Rijeci, a na ovom se mjestu konkretno bave nazivima riječkih ulica koje pripadaju tzv. *top-down* jezičnim znakovima, odnosno službenoj domeni. Od prvog spominjanja grada Rijeke u 13. stoljeću, i to pod latinskim imenom *Flumen*, pa sve do novovjekovnih smjena stranih vlasti u gradu – riječki jezični krajolik poprimao je razna obličja. Latinski, talijanski, francuski, mađarski i njemački jezici su koje autori identificiraju uglavnom u nazivima ulica, napominjući k tome da je broj jezičnih natpisa u prošlosti bio daleko manji nego danas. Također ističu i nužnost poznavanja povijesnih okolnosti krajolika koji se istražuju jer samo na taj način doista možemo razumjeti njihovu sociolingvističku slojevitost.

Treće poglavlje strukturno je podijeljeno na dva dijela. U prvom dijelu, pod naslovom Riječki jezični krajolik danas (str. 49–78) autori nas upoznaju sa suvremenim stanjem jezičnih natpisa te *top-down* znakovima suprotstavljaju tzv. *bottom-up* znakove koji potječu iz neslužbene, privatne domene, ističući da je granica između ove dvije skupine jezičnih znakova često nejasna. *Top-down* znakovi djeluju »odozgo prema dolje«, postavljaju ih državne institucije, a njihove formalne značajke poput, primjerice, odabira jezika, oblikovanja slova i sl. podliježu i zakonskoj regulativi. Nasuprot tomu, *bottom-up* znakovi neformalniji su kada je riječ o odabiru jezika, a sadržajno i vizualno oblikovanje u potpunosti je prepušteno pojedincu ili poduzeću koje natpis postavlja. Natpisi na trgovinama, kafićima, privatnim objektima u kojima se vrše razne djelatnosti neki su od primjera koji pripadaju toj skupini. Iz analize proizlazi da su najbrojniji oni znakovi koji dolaze iz službene domene, a jezik koji se koristi je standardni hrvatski, osim ondje gdje postoji pravna utemeljenost za upotrebu nekog drugog jezika, primjerice talijanskog zbog velike talijanske manjinske zajednice u Rijeci. Što se neslužbenih znakova tiče, najčešći su jednojezični natpisi na hrvatskom, a pojavljuju se i dvojezični, kao i višejezični natpisi, osobito u turistički važnim područjima.

Drugi dio trećeg poglavlja, Razni jezici svuda oko nas (str. 79–90) posvećen je višejezičnoj raznolikosti grada Rijeke. Razni jezici podjednako se pojavljuju i na službenim i na neslužbenim natpisima, a pojavljivanje mnogih od njih možemo zahvaliti upravo već spomenutim dinamičnim povijesnim okolnostima, ali i globalnoj povezanosti. Osim ponešto neočekivanih jezika koji se koriste, kao što su esperanto, makedonski, švedski ili albanski, analiza je pokazala i prisutnost nelatiničnih pisama, na primjer ćirilice te kineskog i arapskog pisma.

Slijedi četvrto poglavlje, koje je podijeljeno na tri dijela. Prvi dio jest Riječki identitet u javnim natpisima (str. 91–108), u kojem je naglasak stavljen na jezična, ali i kulturna obilježja koja povezujemo uz grad Rijeku. Neki od načina kojima se u jezičnom krajoliku markira riječki identitet jest upotreba raznih sinonimnih naziva grada kao što su *Flumen* ili *Fiume*, zatim razne jezične igre i grafička rješenja u riječima pri čemu se ističe prefiks *RI* ili se on kombinira s drugim elementima u jezičnoj tvorbi, primjerice *Ricikleta* ili *ŠtoRIja*. Zanimljivo je u ovom poglavlju i predstavljanje drugih, nejezičnih simbola riječkog identiteta kao što su tradicionalni morčić ili riječki karneval. Svako od tih obilježja riječkog podneblja pronalazi svoje mjesto u javnom prostoru, a nerijetko upravo njima nazive duguju i razne ustanove i objekti, kao što je slučaj s *Restoranom Morčić*. Važno jezično obilježje koje sudjeluje u kreiranju identiteta Rijeke jest i upotreba čakavštine, pa se u jezičnom krajoliku mogu naći i izrazi poput *Pikala se takala se bala sa Sušaka*.

Razni natpisi na javnim mjestima (str. 109–122) dio je četvrtog poglavlja, a u njemu se autori posvećuju isključivo jezičnim znakovima iz neslužbene, privatne domene, a obuhvaćaju prije svega natpise na privatnim zgradama i uslužnim objektima. Bilježe tako osim jednojezičnih znakova i one višejezične koji nerijetko dopuštaju različite interpretacije, aludiraju na suvremena zbivanja, podložni su promje-

ni te prenose razne poruke. Poseban je naglasak stavljen na grafite, koji zbog svoje izražajne i sadržajne strane na poseban način sudjeluju u funkcioniranju jezičnog krajolika. U ovom dijelu knjige autori donose i analizu specifičnih jezičnih znakova u prostoru, a to su oni na nadgrobnim spomenicima. Obilazeći groblja i iščitavajući natpise, saznajemo mnogo toga o kolektivnim, ali i individualnim sudbinama.

Zbog njihove brojnosti i dominacije javnim prostorom ne iznenađuje što je dio knjige posvećen reklamama. Tako u trećem dijelu četvrtog poglavlja Reklame svuda oko nas (str. 123–138) čitatelj dobiva mogućnost zaviriti u djelić goleme količine reklama s kojima se svakodnevno suočava. Autori se u ovom dijelu analize oslanjaju na znanstveno istraživanje *Reklame i jezični krajolik* Diane Stolac iz 2018. godine te pokušavaju ilustrirati samo neke od jezičnih značajki svojstvene toj tekstnoj vrsti. Jedna od tih značajki svakako je pojavljivanje jednojezičnih natpisa, najčešće na hrvatskom. Slijede dvojezični te višejezični primjeri kao najslabije zastupljeni primjeri. Najčešću kombinaciju u dvojezičnim reklamama čine hrvatski i engleski.

Dvodijelnu strukturu slijedi i peto poglavlje u kojem nailazimo na nešto kraća, ali jednako važna potpoglavlja Rijeka – Europska prijestolnica kulture 2020. (str. 139–144) te Neočekivano: COVID–19 (str. 145–156). Postavši Europskom prijestolnicom kulture 2020. godine, grad su preplavili natpisi i pokrate poput *EPK2020* najavljujući tako tu važnu manifestaciju. Ono što su autori također primijetili, a nije svojstveno korpusima istraživanih jezičnih krajolika, jest povećan broj dužih tekstova koji su se u tom razdoblju pojavili, a imali su prije svega informativnu ulogu. Nadalje, da jezični krajolik doista odražava društvena zbivanja, najbolje je vidljivo u poglavlju posvećenom natpisima u javnom prostoru za vrijeme pandemije koronavirusa, a autori napominju da je ovo poglavlje naknadno dodano u istraživanje. Upute o pravilnom pranju ruku, držanju fizičkog razmaka, poštivanju raznih ograničenja, a kasnije i promidžba kampanje o cijepljenju – sve je to u cijelosti obilježilo riječki jezični krajolik u tom razdoblju.

Šesto i posljednje poglavlje usmjereno na analizu prikupljenog materijala nosi naslov Primorsko–goranska županija (str. 157–186), a njime su obuhvaćeni jezični natpisi diljem te Županije. Obilazeći gradove i naselja, i u priobalnom i u unutrašnjem dijelu Županije, autori primjećuju određene razlike u jezičnim krajolicima. I dok su u priobalnom području prisutni natpisi i na više jezika, namijenjeni prije svega turistima, u unutrašnjosti još uvijek prevladavaju jednojezični natpisi na hrvatskom jeziku.

Posljednje poglavlje je Zaključno slovo (str. 187–190) u kojem autori ponovno pristupaju svojim početnim hipotezama i ističu da su zaključci koje donose vezani isključivo uz trenutno stanje i fotodokumentaciju koju su prikupili. Prva hipoteza glasila je da se hrvatski jezik koristi na *top–down* znakovima te je i potvrđena. Potvrđena je i druga hipoteza koja se ticala riječkog jezičnog krajolika u prošlosti. Naime, u suvremenom javnom prostoru potvrđeni su natpisi na raznim jezicima iz prošlih razdoblja. Prema glavnoj hipotezi autori su očekivali povećanu prisutnost jednojezičnih natpisa na engleskom zbog globalizacije i prestiža koji taj jezik uživa. No, ta je

hipoteza tek djelomično potvrđena. Engleski se, dakako, javlja u riječkom jezičnom krajoliku, ali u pravilu gotovo uvijek s hrvatskim.

Na kraju monografije nalaze se Popis literature (str. 190) te Bilješke o autorima (str. 199)

* * *

Na nekoliko je mjesta u knjizi istaknuto, a i u znanstvenim je krugovima poznato, da se jezični krajolik kao lingvistička disciplina još uvijek promatra kao novije područje istraživanja, osobito u Hrvatskoj gdje nailazimo na razmjerno mali broj znanstvenih istraživanja. *Riječki jezični krajolik* predstavlja stoga značajan doprinos istraživanju ovog područja te istraživačima ukazuje na neistražene mogućnosti. Vrijednost ovog istraživanja je i u tome što širokoj publici na zanimljiv način približava znanstvene teme i podsjeća na važnost jezika oko nas.

Kristina Hrastov